

NIKO TOŠ

Dozorevanje za demokracijo

Tako kot raziskava v zadnjih letih tudi SJM '89 – Ustava¹ – jasno potrjuje trend v preobražanju politične zavesti Slovencev iz začetka 80-tih let v nakazovanju alternativnih oziroma izvirnih rešitev ključnih družbeno sistemskih postavk oziroma izhodov iz krize ter v usmerjenosti k tako imenovanim novim vrednotam. Spremembe v politični zavesti ljudi se izražajo predvsem v odnosu do sistema oblasti, moči in politike, v nakazovanju nujnosti izhodov iz dogmatskega političnega monolitizma ter v izrazitem zavzemanju za pluralizem in v njenem dozorevanju za demokracijo. Tudi letošnja raziskava v celoti potrjuje veljavnost ugotovitev, zapisanih ob raziskavah SJM '87² in SJM '88³. Že ob prejšnjih raziskavah smo opozorili, da se slovenska politična javnost oblikuje kot samosvoj družbeni subjekt, ki ni več enostransko obvladovan po tradicionalnih političnih socializatorjih. Pomembno vlogo pri tem so v prvi polovici osemdesetih let odigrala predvsem nova družbena gibanja, v zadnjih letih publicistika, tisk in druga sredstva množičnega obveščanja, v zadnjem času pa še posebej politične zveze in druga interesna grupiranja. K dinamiki ustavne razprave in osveščenosti slovenske politične javnosti okoli ustavnih dilem so brez dvoma pomembno prispevale snujoče se politične zveze, Zveza mladine, Odbor za človekove pravice ter Zbor za ustavo.

Osnovne ugotovitve iz raziskave lahko povzamemo takole:

1. Seznanjenost z Ustavo, predlogi dopolnil in vključenost v ustavno razpravo:

Vsak četrti Slovenec je »kdaj bral« veljavno slovensko ustavo. Seveda je »bralcev« slovenske ustave bistveno manj med nekvalificiranimi, neizobraženimi, med nečlani ZK, pa tudi med tistimi občani, ki zavračajo nove politične zveze, medtem ko je bistveno več poznavalcev Ustave med izobraženci, uslužbenci, člani ZK, med ljudmi, ki simpatizirajo z novimi političnimi zvezami itd. Primerjava s podatki iz lanske raziskave o branju zvezne ustave kaže, da je bila v preteklosti motiviranost za seznanjanje s slovensko ustavo kar znatno manjša kot za jugoslovansko ustavo. Očitno je, da je bila slovenska ustava v očeh ljudi dokument drugotnega pomena, da je nastala kot prevod in izpeljanka iz zvezne ustave, da je po njej oblikovana kot apriorni izbor sistemskih ciljev in vizij – in ne kot izraz prevladujočih vrednot ljudi.

O tem, da trenutno poteka javna razprava o dopolnilih slovenske ustave, je seznanjenih 4/5 občanov. Večina ljudi svoje védenje o poteku javne razprave črpa iz sredstev množičnega obveščanja, še posebej iz televizijskih oddaj, iz radijskih oddaj ter iz Dela, Večera in Dnevnika. Le majhen del vseh (1/6) jih je pasivno

¹ Raziskava Slovensko javno mnenje 1989 – Stališča o ustavnih dopolnilih, RI FSPN, maj–junij 1989. Naročnik Skupščina SRS.

² N. Toš: Beležke o javnem mnenju, smislu njegovega raziskovanja in rezultatih: v: Slovensko javno mnenje 1987, Delavska enotnost, Ljubljana 1987.

³ N. Toš: Za prehod v humani socializem, Ljubljana, Naši razgledi, 8. julij 1988.

prisostvovalo kakemu sestanku, razpravi ali predavanju o ustavnih spremembah, še manj (3,2 %) pa jih navaja, da so v teh razpravah tudi aktivno sodelovali.

Seznanjenost s ponujenimi ustavnimi dopolnili kaže tudi podatek, da polovica anketiranih oseb ne ve za ustavna dopolnila oziroma jih ni videla, medtem ko jih slaba polovica navaja, da so dopolnila deloma prebrali ali pa jih le delno pregledali. Le 4,0 % vseh anketirancev navaja, da so ustavna dopolnila prebrali. Med bralci in poznavalci ustavnih dopolnil jih je velika večina takih, ki tožijo nad njihovo (delno) nerazumljivostjo. Le 8,5 % anketirancev je odgovorilo, da so ustavna dopolnila v celoti razumeli. Glede na kompliciranost ustavnega teksta, ki je predmet spreminjanja, pa tudi glede ponujene osnutke sprememb, je delež tistih, ki navajajo, da so ustavna dopolnila razumeli, presenetljivo visok.

2. *Potrebnost in okviri spreminjanja Ustav*: Večina anketirancev meni, da je potrebno spremeniti veljavno slovensko in jugoslovansko ustavo. Odklonilno stališče v zvezi s tem izreka le 1/10 anketirancev. Zaporedje pri oblikovanju nove slovenske in zvezne Ustave določa visoko vrednotenje nacionalne suverenosti. Večina (56,0 %) anketiranih namreč meni, da naj najprej vsaka republika oblikuje svojo Ustavo ter določi svoje interese, in se šele nato dogovarja z drugimi republikami o skupnih interesih v zvezni državi. Bistveno manjši delež anketirancev (11,8 %) se odloča za doslej uveljavljeno zaporedje, ko je bila najprej pripravljena jugoslovanska ustava, nato pa so na njeni osnovi republiške ustave določale svoje posebnosti.

Dilemo okoli dometa sprememb oziroma dopolnil sedanje slovenske Ustave večina anketiranih (64,0 %) razreši s stališči, »da naj bo v spremembe vključenih čim več določb, ki jih zahtevajo ljudje« oziroma »da naj se v spremembah izrazi vrednota nacionalne suverenosti ne glede na to, ali je to povsem v skladu z zvezno ustavo ali ne«. Za zgolj formalno uskladitev slovenske z zvezno ustavo se opredeljuje neznamenit delež anketirancev (3,1 %).

V nakazanem zaporedju nastajanja in sprejemanja slovenske in zvezne ustave je izražena zahteva po zagotavljanju nacionalne suverenosti kot ene temeljnih vrednot. Slovensko javno mnenje utrjuje torej zahtevo po radikalnejših spremembah slovenske ustave že v tej fazi.

3. *Stališča o »temeljnih načelih«*: Raziskava kaže, da se v zvezi z družbenim in političnim sistemom kot prevladujoča uveljavljajo naslednja vrednotenja oziroma stališča:

- težnja za samoodločbo, za nacionalno suverenost, torej za obvladovanje oziroma premoč pri določanju usode lastnega naroda;
- razumevanje ustavnega načela o samoodločbi, vključno s pravico do odcepitve kot realne – in ne le kot abstraktne, neuresničljive pravice;
- krepitev občutka nacionalne identitete;
- uveljavljanje spoznanja o možnostih obstanka in razvoja slovenskega naroda tudi zunaj okvirov Jugoslavije;
- idejni, kulturni, politični, strankarski ter lastninski pluralizem;
- spoštovanje temeljnih človekovih pravic; svoboda misli in izražanja;
- priznavanje identitete in osnovnih narodovih pravic pripadnikom vseh narodov, vključno z Albanci;
- svoboda političnega, vključno strankarskega organiziranja; odprava definirane monopolne pozicije družbenopolitičnih organizacij; opustitev ustavne definicije avantgardne vloge Zveze komunistov, zahteva po prenovi politične vloge Socialistične zveze; zahteva po reformi sindikata itd.

Visoko vrednotenje pluralizma se v ekonomskem izseku izraža skozi zahtevo

po izenačenosti pogojev uveljavljanja vseh oblik lastnine: državne, družbene, zasebne, zadružne in skupinske. Izražena je zahteva za odpravo ovir, ki preprečujejo uveljavitev kmeta kot individualnega producenta za tržišče (odprava agrarnega maksimuma, odprava monopolnih posrednikov, pravica gospodarjenja z gozdovi).

Vsa navedena vrednotenja in stališča so v slovenski populaciji prevladujoča (od 50 do 90 %). Ob tem se zdi utemeljena zahteva po bistveni reviziji oziroma izločitvi tistih temeljnih načel, ki niso v nasprotju le s prevladujočim vrednotenjem ljudi, temveč tudi v nasprotju z že uvedenimi spremembami v sistemu in ponujenimi predlogi ustavnih dopolnil. Pri tem gre za načelno razrešitev temeljne dileme, ali naj Ustava v izhodiščih izrazi prevladujoča vrednotenja, stališča in interese ljudi, ali pa od ljudi neodvisne, apriorne ideološke postavke oziroma sistemske cilje, ki so usmerjeni v obvladovanje interesov in vrednotenj ljudi.

4. *Človekove pravice*: Posebno poglavje raziskave smo posvetili človekovim pravicam. Ustavni utemeljitvi človekovih pravic pripisujejo ljudje velik pomen. To se še posebej kaže v stališčih o neustreznosti oziroma nezadostni varovanosti temeljnih človekovih pravic, zlasti ko gre za svobodo političnega združevanja in organiziranja, svobodo misli in izražanja, pravice do zasebnosti, družinskega življenja, nedotakljivosti stanovanja in tajnosti dopisovanja itd. Glede na pomen, ki jim ga ljudje pripisujejo, zaslužijo posebno ustavno zaščito pravice, kot so: pravica do narodne samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, osnovne nacionalne pravice, svoboda idejne in politične opredelitve, pravica do političnega in ekonomskega soodločanja, pravica do samoupravljanja, pravice narodnostnih in etničnih manjšin itd.

Anketiranci se izrekajo za zagotovitev ustavno opredeljenega sodnega varstva, nedotakljivosti stanovanja in tajnosti pisem, za ustavno opredelitev svobode izpovedovanja vere, za popolno prepoved smrtne kazni (51,6%) oziroma za odpravo smrtne kazni v miru (24,9%), za ustavno opredelitev pravice do delovanja političnih združenj in političnega organiziranja (58,4%).

Velika večina anketirancev se izreka tudi za ustavno opredelitev zaščite ekonomske suverenosti s sprejetjem določbe, ki bo republiko Slovenijo zaščitila pred sprejemom odločitev v zvezni skupščini, ki bi bile v škodo slovenski suverenosti (77,2%).

S prizadevanjem za zagotovitev ustreznega pravnega varstva osnovnih človekovih pravic je povezano tudi zavzemanje za sprejetje ustavne določbe, ki omogoča ustanavljanje posebnih skupščinskih preiskovalnih odborov za ugotavljanje neustreznih ravnanj ali zlorabe pooblastil nosilcev javnih funkcij (72,5%).

Orientacija k novim vrednotam se kaže tudi v stališčih do represije kot sredstva političnega sistema. Ljudje v celoti zavračajo grožnjo s fizično močjo države, ki se uveljavlja kot grožnja z vojaško silo ali pa kot uporaba vojaške sile (76,6% neprimerno – 4,8% primerno) ter skozi grožnjo z uporabo policijske prisile ali uporabo neposredne policijske prisile (52,0% neprimerno – 12,0% primerno). Socialno legitimnost pa ohranja legalen odvzem prostosti na osnovi pravnomočne sodne odločbe (46,6% primerno, 19,5 neprimerno) ter ekonomska prisila oziroma denarno, gmotno kaznovanje (50,0% primerno – 23,0% neprimerno).

Zavest o potrebi zaščite osnovnih človekovih pravic je izraz sorazmerno razvite politične kulture ljudi ter relativne demokratizacije sistema.

5. *Razumevanje vloge države, samoupravne interesne skupnosti, občine in racionalen sistem upravljanja*: Vprašanja odnosa do zvezne države, federacije v tej raziskavi nismo celovito preučili, ilustrira pa ga nekaj izbranih indikacij: odnos do

federacije opredeljuje visoka stopnja nacionalne samoosveščenosti ter vrednote nje nacionalne oziroma republiške suverenosti. To se denimo kaže v večinskem (90,7%) zavzemanju za spoštovanje razlik med republikami in pokrajinami kot pravilom v urejanju odnosov znotraj federacije, ko si vsaka republika oziroma narod oblikuje svojo lastno ureditev političnega življenja in gospodarstva tako, da ne ovira drugih republik in pokrajin v njihovem razvoju. Nadalje se kaže v večinskem zavzemanju za ustavno zagotovitev ekonomske suverenosti, v zahtevi za ustavno (republiško) utemeljitev varovalnih ukrepov pred škodljivimi posledicami odločitev, sprejetih na zvezni ravni, v zahtevi za zmanjšanje državnega proračuna, še posebej zmanjšanja sredstev za vojsko itd.

Pogledi ljudi na funkcioniranje federacije in na odnos med republiko in federacijo sovpadajo s koncepcijo asimetrične federacije. To se kaže tudi v težnji po zmanjševanju obsega zveznih pristojnosti, po zmanjševanju obsega zveznih intervencij, tako ekonomskih kot tudi političnih, vključno z zavračanjem (policijske, vojaške) represije kot oblike pritiska in prakse. Razumevanje zvezne države je torej izrazito restriktivno. To, denimo, ilustrira večinsko (64,8%) zavzemanje za to, da naj Slovenija z novo Ustavo določi, katere zadeve bo prenesla na jugoslovanske državne organe, pa tudi močno (46,5%) zavzemanje za uveljavitev konfederalističnega koncepta zvezne države v bodoči ustavni ureditvi Jugoslavije.

Skladno z visokim vrednotenjem nacionalne suverenosti in zavzemanjem za racionalizacijo institucionalnega sistema se oblikujejo stališča o republiški državnosti ter o odgovornosti republike za zagotovitev osnovnih pogojev obstoja in razvoja vseh temeljnih področij življenja – od gospodarstva do družbenih dejavnosti. Tako je denimo republiška država skupaj s podjetji odgovorna za zagotovitev socialne varnosti delavcev, ki so kot tehnološki oziroma ekonomski višek izgubili zaposlitev; država je odgovorna za zagotovitev pogojev enovitega sistema izobraževanja in zdravstva v republiki; republiška država je odgovorna za normalo funkcioniranje sistema pokojninskega zavarovanja itd. Seveda pa v razumevanju ljudi odgovornost države ni omejena zgolj na področje družbenih dejavnosti, zagotavljanja kvalitete življenja, temveč je neposredno soodgovorna za uskajen razvoj na področju energetike, prometa itd. Lahko rečemo, da javno mnenje zagotavlja množično podporo vsakršni ustavni opredelitvi vlogé republiške državnosti ter reforme njenega administrativnega aparata v smeri moderno organizirane, visoko strokovne in avtonomne javne uprave.

Velika večina anketirancev se zavzema za reformo sistema upravljanja družbenih dejavnosti ter za bistveno zmanjšanje števila samoupravnih interesnih skupnosti na posameznih področjih (38,5%); za rigorozno spremembo sistema upravljanja na teh področjih, za odpravo samoupravnih interesnih skupnosti ter prenos dela njihovih pristojnosti na ustrezno strokovno vodene republiške sklade (28,3%) oziroma na ustrezne državne upravne organe (7,8%). Ljudje odklanjajo te upravljalne sisteme predvsem zaradi njihove razdrobljenosti in kompliciranosti, zaradi očitne hiperinstitucionalizacije tega področja, zaradi naglega naraščanja števila administrativnih delovnih mest itd.

Po mnenju ljudi je tudi komunalni sistem pri nas potreben reforme. Delna protislovnost v pogledih na občino, v razumevanju njenega samoupravnega bistva in njene vloge kot osnovne državno izvršilne ravni, se kažejo v naslednjih prevladujočih stališčih in gledanjih:

– zahteva za enotno postavitve davčnega in inšpekcijskega sistema za vso republiko (84,3%);

- zahteva za zmanjšanje vpliva občine na gospodarjenje in razvoj podjetij na njenem območju (70,0%);
- skrb občine za prostorski razvoj in stanovanjsko izgradnjo (68,3%) ob hkratnem zavzemanju za prenos reševanja temeljnih vprašanj urejanja prostora, stanovanjske izgradnje in varstva človekovega okolja v pristojnost republike (52,0%);
- zavzemanje za majhno samoupravno občino, ki skrbi za zadovoljevanje potreb občanov v neposrednem življenjskem okolju (62,1%) s težnjo po ločitvi lokalno samoupravne vloge od izvrševanja republiških in zveznih zakonskih predpisov (50,8%), vendar ob hkratnem zavzemanju, da občina še naprej na svojem območju zagotavlja izvrševanje vseh funkcij oblasti in upravljanja družbenih zadev (60,7%).

Pregled podatkov torej pokaže, da je v razumevanju ljudi osrednja točka racionalnega družbenega upravljanja republiška država. Čeprav se ljudje zavzemajo za deregulacijo in zmanjševanje državnega proračuna, pa se hkrati zavzemajo za to, da republika zagotovi več sredstev za urejanje problemov varstva okolja, za zdravstvo, izobraževanje in druga področja družbenih dejavnosti, terjajo pa zmanjševanje porabe denarja za vojsko in obrambo, za programe pomoči nerazvitim in za domača podjetja z izgubami.

6. *Zaključne pripombe:* Z raziskavo smo posegli tudi v področje političnega organiziranja ter poglede ljudi na vlogo sedanjih družbenopolitičnih organizacij in novonastajajočih političnih interesnih grupiranj, skupin in zvez. Raziskovali smo tudi stališča Slovencev o mednacionalnih odnosih ter delovanje slovenskega političnega vodstva ob tem; posebej smo opazovali odnos Slovencev do razmer na Kosovu in drugo. Slovensko politično vodstvo v svojem prizadevanju za zagotovitev samostojnega razvoja in narodne suverenosti uživa v javnem mnenju izjemno visoko podporo (70,6%). V zvezi s stališči Slovencev do razmer na Kosovu pa velja opozoriti na izrazito protirepresivno razpoloženje, odklanjanje izrednih ukrepov ter zavračanje sodelovanja slovenskih miličnikov ter vojakov pri obvladovanju razmer na Kosovu.

BOŠTJAN MÄRKIČ

Javno mnenje in institucije

Predsedstvo SR Slovenije

Ustava SR Slovenije opredeljuje predsedstvo SR Slovenije kot telo, ki predstavlja Socialistično republiko Slovenijo, zaupa pa mu tudi vrsto pomembnih pravic in dolžnosti, ki kažejo na njegov izpostavljen pomen v političnem sistemu republike. O usodi institucije predsedstva socialistične republike je bilo veliko govora že ob sprejemanju dopolnil k zvezni ustavi. Prevladujoče mnenje v slovenski strokovni družboslovni javnosti ter v slovenskem političnem okolju je bilo že takrat, naj se predsedstvo socialistične republike v ustavnem sistemu Slovenije ohrani, čeprav so obstajala različna mnenja o tem, kakšne naj bodo njegove pri-